

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko

Aljaž Škrlep

Vremenski stavki v slovenščini

Diplomsko delo

Mentorica: Red. prof. dr. Andreja Žele

Dvopredmetni univerzitetni
študijski program prve stopnje:
Slovenistika

Ljubljana, 2015

Zahvala

Red. prof. dr. Andreji Žele se zahvaljujem za vse napotke in opombe pri pisanju diplomske naloge ter za spodbujanje k mišljenju povezave med jezikoslovjem in filozofijo, ki v sodobni analizi jezika pojenja.

Svoji družini – mami Eriki, očetu Juretu in sestri Evi – se zahvaljujem za vso podporo in spodbudo skozi vsa leta mojega šolanja.

Zahvala gre tudi moji boljši polovici Kaji – hvala za vso izkazano zaupanje in ljubezen.

Izveček: Vremenski stavki v slovenščini

Cilj diplomske naloge je predstaviti nekatere možne rešitve za problematiko vremenskih stavkov v slovenščini. Gre za primere stavkov, kot so *Dežuje*; *Dež dežuje*; *Gre dež*. Ker pa slovenščina spada med jezike, ki radi izpuščajo zaimke, je bilo potrebno za bolj celostno obravnavo tega jezikovnega pojava preučiti tudi vremenske stavke v drugih jezikih. Zanimala me je narava angleškega vremenskega *it*-a – ali gre za čisti ekspletiv, ki le izpolni slovnične stavkotvorne zahteve, ali za besedo s polno nanašalno močjo. Obe možni interpretaciji povlečeta za sabo tudi pomembne filozofsko-ontološke konsekvence, ki so v diplomskem delu na kratko predstavljene. Zanimalo me je tudi, ali se vremenski stavki obnašajo kot potencialni neakuzativni ali neergativni glagoli, torej ali ima njihov osebek udeležensko vlogo vršilca dejanja ali z dejanjem prizadetega. Nazadnje pa je predstavljen še možen razvoj vremenskih stavkov in njihova genealogija.

Ključne besede: vremenski glagol, vezljivost, brezoseb(kov)ni stavek, zaimek, udeleženska vloga, vršilec, prizadeto

Abstract: Weather clauses in Slovene

The aim of the thesis is to present some of the possible solutions to the problematics of weather clauses in Slovene such as: *Dežuje*; *Dež dežuje*; *Gre dež*. Because Slovene belongs to the group of pro-dropping languages, it was necessary to study weather clauses in other languages to see a more general picture of this linguistic phenomena. I was interested in the nature of English *it* – is *it* an expletive that only fills out a sentence's syntactical requirements or is *it* a word with a full referring power. Both of these interpretations also bring out important philosophical-ontological consequences that are also mentioned in the thesis. I was also interested in the question whether the weather clauses act as potentially unaccusative or unergative verbs, which means that their subject has a participatory role of the agent or the patient. Lastly, I present the possible development of weather clauses and their genealogy.

Key words: weather clauses, transitivity, impersonal subjectless sentence, pronoun, participant role, agent, patient

Kazalo vsebine

1 Uvod	5
2 Teoretične opredelitve	6
3 Gradivo	8
4 Vremenski <i>it</i> , udeleženci in udeleženske vloge	10
5 <i>Teorija zlitja</i> in pretvorbe.....	12
6 Nepravi udeleženci	14
7 Kdo dežuje?	16
8 Povzetek	19
9 Viri in literatura	20

1. Uvod

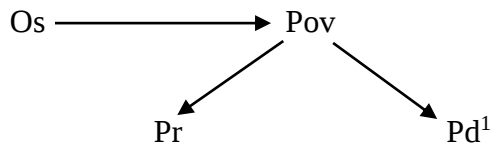
V svoji diplomski nalogi ponujam nove rešitve za problematiko stavkov, pravzaprav celostnih besedil, ki jim primanjkuje tisto, kar velja za izvor obstoja in hkrati gradi osrednjo identiteto povedi – to je osebek. Gre zlasti za osnove tvorbnno-pretvorbne slovnice, ki je s pretvorbnimi postopki v vsakem stavku oz. v njegovi *površinski zgradbi s pretvobami* odkrivala t. i. *globljo strukturo in z njo tudi vsebino stavčnih členov*. Tvorbnno-pretvorbna slovnica se je razvila na prostoru anglosaksonskega jezika – in njena osnovna načela niso enostavno prenosljiva v druge jezikovne skupine, tako npr.: Pravilo $S \rightarrow NP + VP$ drugače deluje pri jezikih, ki radi opuščajo zaimke. S tega vidika so eden izmed izzivov zagotovo t. i. *vremenski stavki*. Gre za stavke, kot so: *Dežuje. Sneži. Grmi. Piha.*

Glavni namen te obravnave je predstaviti naravo teh stavkov in podati osnovno izhodišče za nadaljnjo preučevanje takih stavkov.

Predstavil bom različne teorije interpretacij teh stavkov, pri čemer ne bom ostal zaprt v okviru slovenskega jezika – oziral se bom tudi na ostale slovanske, germanske in romanske jezike ter še na nekatere druge jezike ostalih jezikovnih skupin. Analize vremenskih stavkov se bom lotil iz dveh različnih perspektiv – dveh jezikov: z vidika slovenščine in angleščine. In če je res, kar je pravil avstrijski filozof Ludwig Wittgenstein, da so meje mojega jezika meje mojega sveta, potem bom začel tudi iz dveh različnih miselnih svetov. A vendar moja analiza raste iz dveh svetov, ki se, vsaj kar se tiče naslovne teme, na videz bistveno ne razlikujeta. Dežuje, sneži in grmi tako pri nas kot tudi onstran Severnega morja in Atlantskega oceana. In čeprav je misel pri vseh enaka, je jezikovno-izrazna struktura takšnih misli v obeh jezikih povsem drugačna. Zakaj torej slovenistično razpravo sploh opremiti z angleškimi zgledi in teorijami, ki se na te zglede nanašajo? Odgovor je preprost: ker tako vesplošen pojav, kot so vremenski stavki, omogoča kontrastivno obravnavo in hkrati poudarjanje posebnosti za posamezni jezik.

V svoji diplomski nalogi bom predstavil pojav vremenskih stavkov s treh različnih, a medsebojno prepletajočih se ravni, in sicer z ravni jezikoslovja, epistemologije ter ontologije. Nujno je, da je ontološka struktura sveta od vedno vplivala na naše miselne oz. epistemološke okvirje, znotraj katerih mislimo. Naša miselna struktura pa se je nato prevedla v nov govorni in pisni fenomen, ki mu pravimo jezik. Ta trojna povezanost je nujna. Ne smemo pa spregledati postopne osamosvojitve posameznih ravni. Jezik si je počasi utrl svojo pot, umetno pot. Ni se razvijal popolnoma vzporedno z razvojem misli in novimi znanstvenimi odkritji. Zanima nas torej, ali so vremenski stavki potencialni pokazatelji te relativno samostojne in neodvisne poti jezika.

2. Teoretične opredelitve

Za našo razpravo je ključno razmerje med *osebkom* in *povedkom*. Iz zgornje sheme je jasno, da sta tako osebek kot povedek na višji hierarhični poziciji kot predmet in prislovno določilo. »Vodoravna puščica med osebkom in povedkom nakazuje oblikoslovno odvisnost povedka od osebkaka.« (Toporišič 2004: 555) Za vsak slovenski glagol velja, da omogoča *prisojevalno oz. predikacijsko razmerje* (osebkovo-povedkovo vlogo), ki je del povedkove oz. glagolske vezljivosti. Prisojevalno razmerje pomeni, da so za »skladenjskopomenske vloge glagolov relevantne tudi osebkove kategorialne lastnosti kot oseba, števnost, spol z živostjo, človeškostjo, pojmovnostjo« (Žele 2012a: 8) Takšno zvezo med osebkom in povedkom imenujemo *prisojevalna oz. predikacijska sintagma*.

Kar je pri vremenskih oz. naravnopojavnih stavkih zanimivega, je to, da je pri njih prisojevalno razmerje izraženo samo formalno s t. i. *formalnim osebkom*. Takšen formalni osebek se vzpostavi zaradi zadostitve slovničnih stavkotvornih zahtev in omogočanja slovnične neodvisnosti oz. samostojnosti stavka.

»Vezljivost je lastnost določene besede, da veže nase določeno/napovedljivo število mest/valenčnih položajev; je torej napovedljivost/obveznost skladenjskih mest.« (Križaj-Ortar 1990: 134)

Vezljivost torej označuje *zmožnost besede*. Gre za zmožnost, ki napoveduje določeno število odprtih vezljivostnih mest, ki morajo biti zapolnjena, če hoče biti dosežena pomenska popolnost besede. O vezljivosti govorimo predvsem v zvezi z glagoli, a vendar vsebujejo to zmožnost tudi pridevniki in iz glagola ter pridevnika tvorjeni samostalniki. (npr. *Pojav je škodljiv razvoju; Vrednotenje razvoja; Vrednost razvoja*.²). Takšna obvezna skladenjska mesta v določeni realizirani slovnični obliki zasedejo t. i. *določila*. V nasprotju z vezljivostjo in njenimi obveznimi določili poznamo tudi *družljivost*, ki napoveduje neobvezna skladenjska mesta, ki jih zapolnjujejo t. i. *dopolnila*. Nemški jezikoslovec G. Helbig – prva polovica nemško-češke vplivne vezljivostne teorije, katere drugi del predstavlja F. Daneš – je govoril o *nadrejenih*

¹ Shema je vzeta iz Toporišič (2004, 555).

² Primeri so vzeti iz Žele (2001a, 13).

besedah (gre za aktivne nosilke vezljivosti kot zmožnosti) ter *odvisnih besedah* (gre za pasivne udeleženske, ki nase pasivno sprejmejo nalogo, da so vezane).

Posebna lastnost vezljivosti je njen dvojni značaj: gre namreč hkrati za pomensko- in strukturnoskladenjski fenomen.³

Glede na to, koliko obveznih vezljivostnih mest glagoli vežejo nase in kakšna je narava teh mest, ločimo več tipov vezljivosti:⁴

Glagolska vezljivost				
Leva		Desna		
Ujemalna		Obvezna	Neobvezna	
Osebkova	Brezosebkova	Vezavna	Primična	Ujemalna

V pričujoči raziskavi nas bo zanimala leva vezljivost in predvsem drugi del dvojice, ki izhaja iz nadaljnje razdelitve leve vezljivosti na enovezljive (tiste, ki osebek potrebujejo) in *ničvezljive glagole* (tiste, ki osebkov ne potrebujejo).

Na tej točki je vredno opozoriti na dve pomembni razdelitvi Andreje Žele (2012a).

(1) Prva opredelitev zadeva ločevanje med terminoma brezosebkov in brezosebni. Na eni strani torej »[b]rezosebkov poudarja stavkotvorno vlogo osebkov oz. stavkotvorne zmožnosti sploh in pomeni biti brez konkretnega/referenčnega osebkov za besedno ali končniškomorfemsko izražanje konkretnih/referenčnih oseb« (Žele 2012a: 29). Na drugi strani pa pod brezosebne glagole štejemo tiste, ki na povsem neformalni oz. konkretni ravni ne vsebujejo vršilca/povzročitelja ali nosilca dejanja. Kam lahko štejemo vremenske glagole? V slovenščini je stvar nekoliko bolj jasna kot recimo v angleščini. V slednji kot paradigmatski stavek za izražanje deževnega vremena uporabljajo stavek *It is raining*. V tem primeru gre seveda za brezosebni stavek, ne gre pa za stavek brez osebkov, saj kot osebek lahko povsem legitimno razumemo tudi formalni osebek oz. tako imenovani *dummy subject* ali *sujet apparent* (Tesnière, 1959). Tako Žele zaključí, da so pravzaprav vsi stavki osebkovi, nasprotno pa ne morejo biti vsi stavki osebni. V primerih, ko se obe lastnosti združita v enem primeru, lahko govorimo o t. i. *brezoseb(kov)nih stavkih* (Žele 2012a: 30).

³ Tej temi je Andreja Žele posvetila celoten članek z naslovom *Vezljivost kot pomensko- in strukturnoskladenjski pojav* (2001b).

⁴ Shema je povzeta po Križaj (1982: 190).

Seveda gre pri tem neologizmu za razumevanje stavkov tako na njihovi pomenski kot tudi – celo predvsem – na njihovi izrazni ravni. Globlja pomenska analiza namreč pokaže, da formalni osebek sploh ni osebek v pravem pomenu besede – je t. i. fiktivni osebek, torej nima neke jasno določene referenčne točke zunaj jezika. Termin *brezoseb(kov)ni stavek* bi tako z vidika pomena lahko razumeli kot pleonazem. Ker pa naše zanimanje sega preko pomenske ravnine tudi na izrazno raven, je ta termin več kot dobrodošel.

(2) Druga opredelitev pa zadeva dodatno notranje razdelitev znotraj brezosebnega glagola. Gre namreč za formalno razlikovanje med *tretjeosebnimi/določnimi* glagolskimi oblikami ter *brezosebnimi/nedoločnimi* glagolskimi oblikami. Treba je ločevati med nujnim izpustom osebkā – čemur botruje sama nezmožnost brezosebnega glagola, da bi sploh izpostavil subjekta delovanja – ter poljubnim izpustom subjekta, ki je plod samovoljne želje po bolj stilističnem izražanju. Subjekt delovanja je v takem primeru le skrit, izpostaviti ga je mogoče s pomočjo pretvorbe. Stavek »*Gradilo se je vso noč*« osebek, čeprav je ta skrit, ima. Take vrste osebek imenujemo *splošni osebek*. Pravi osebek je tako res skrit, a oseba je splošni pogoj, da se je nekaj sploh lahko gradilo.

3. Gradivo

Takih brezoseb(kov)nih vremenskih stavkov pa ne pozna le slovenščina. Enkrat zaradi neke miselne/epistemološke nezmožnosti razlagati naravne pojave in drugič spet zaradi jezikovne težnje po *ekonomičnosti*, je jezikov, ki takšne vrste stavkov uporabljajo, precej. Angleška lingvistika takšne jezike imenuje *pro-drop languages*, torej gre za jezike, ki radi izpuščajo zaimke pred glagolom. Ta fonološko – a ne sintaktično – izpraznjen element imenujemo *prazna kategorija*. Po navadi se v povedi zaimek izpusti v primerih, ko lahko njegovo referenco ugotovimo iz konteksta. V primerih vremenskih glagolov pa je na delu verjetno še nek drugi razlag za izpust zaimka.

Večinoma gre za romanske jezike, takšne primere pa lahko najdemo tudi v nekaterih slovanskih in ugrofinskih jezikih. Če le naštejemo nekaj primerov in se pri tem omejim na glagole *deževanja*:

Slovenščina

(1) *Dežuje.*

Latinščina

(2) *Pluit.*

Dežuje.

Italijanščina

(3) *Piove.*

Dežuje.

Španščina

(4) *Llueve.*

Dežuje.

Romunščina

(5) *Plouă.*

Dežuje.

Finščina

(6) *Sataai*

Dežuje.

Madžarščina

(7) *Esik.*

Dežuje.

Poljščina

(8) *Pada.*

Dežuje.

4. Vremenski *it*, udeleženci in udeleženske vloge

Jeziki, kot so angleščina, nemščina in francoščina, pa zaradi sintaktične pravilnosti stavka zaimka ne morejo izpustiti. T. i. *vremenskem* *it*-u – če svoje zanimanje usmerimo na angleščino – različni jezikoslovci pripisujejo različne vloge: prvi ga razumejo kot čisti ekspletiv, torej da je v stavek postavljen le zaradi osnovne sintaktične nujnosti – v anglističnem jezikoslovju ga imenujejo *dummy subject*; drugi vidijo v njem kvazi-argument, ki se ne nanaša na nobeno trdno zamejeno identiteto zunaj jezika; tretji pa ga razlagajo kot čisto pravi argument s polno nanašalno močjo.

Leta 1981 je Noam Chomsky v svoji knjigi *Lectures on Government and Binding* predstavil teorijo *theta*-vlog (*θ*-vloga) oz. udeleženskih vlog. Glavno načelo te teorije je: »Vsi glagoli morajo določiti vsaj eno *theta*-vlogo.« (Chomsky 1986: 135) Te vloge se po navadi nanašajo na nekaj zunaj jezika. Kako pa je s tem v primerih vremenskih glagolov? Chomsky odgovarja, da gre v teh primerih za t. i. *atmosferačno theta*-vlogo. Zdi se, da je Chomsky s tem težave le še poglobil. Vremenski *it* v *It is raining* je označil za kvazi-argument, brez kakršnekoli zunajjezikovne referenčne točke, in ga tako oddaljil od tipične interpretacije, da gre za pravi ekspletiv. Trdi namreč, da se vremenski *it* obnaša kot pravi subjekt, pa čeprav sploh nima zunajjezikovne referenčne točke. Vprašanje, ki se nam tukaj poraja, je, ali lahko zaradi vremenskega *it*-a vzpostavimo novo kategorijo določil? Ali ga ne smemo prištevati kar k določilom (*It is beside me.*) ali še raje k ne-določilom (*It seems ...*)? Chomsky je tukaj z izpostavitvijo nove kategorije odprl poti raziskovanja prave narave tega t. i. *vremenskega subjekta it*.

Na tej točki so nekateri raziskovalci (recimo spodaj predstavljena skandinavski trojica Eriksen, Kittilä in Kolehmainen) izkoristili nekoliko negotovo in neprepričljivo kategorijo kvazi-argumenta, ki je postavila osnovo zagovornikom teze, da vremenski glagoli nimajo pravih udeležencev; hkrati pa je nova kategorija pripravila nič manj substancialno podlago za teoretike, ki zagovarjajo temu nasprotno stališče (npr. Bolinger)

Prva izmed možnih in najpreprostejših rešitev je rešitev Dwighta Bolingerja (1973), ki poimenuje *it*, podobno kot to kasneje stori Chomsky, za *ambientni it*. V nasprotju s Chomskim, ki *vremenski it* razume kot kvazi-argument brez zunajjezikovne referenčne točke, pa Bolinger *vremenski it* ne razume tako abstraktno – zanj se *it* preprosto nanaša na celoten ambient, ki ga glagol opisuje.

Tako *it* ne more biti dummy subject, kar lahko pokažemo tudi ob primeru:

(1) Was it nice (out) yesterday?

(2) No, it rained.⁵

»*It* zajema vreme, čas, okoliščine, karkoli je očitno iz narave realnosti ali implikacij konteksta.« (Bolinger 1973: 268) *It* zajema torej nek *splošen pomen*. Napaka, ki jo jezikoslovci ob takšni trditvi naredijo, je, da enačijo *splošnost pomena s pomanjkanjem pomena*. Seveda ni res, da Bolingerjeva trditev, da je *it* nosilec nekega splošnega pomena, zanika sintaktične probleme povezane z uporabo vremenskega *it*-a, še manj pa poskuša podati celostne rešitve teh problemov. Opozarja le na ekskluzivnost skladnje, ki poskuša na vprašanje *it*-a odgovoriti karseda preprosto in brez pravega razmisleka.

Lahko bi rekli, da je Bolingerjeva razlaga izredno subtilna in iznajdljiva. Vremenski *it* sploh ni ekspletivni subjekt, temveč ima zunajjezikovno referenčno točko. Ta točka je neko splošno stanje sveta. Gre za subjekt – tako bi rekel Gumpert (2012) – »transcendentalnih razsežnosti« in ga je nasploh težko ločiti od same subjektivnosti, zaradi njegovega pomanjkanja pravega značaja. Ko govorimo o vremenu, govorimo hkrati o vsem in hkrati o ničemer. Vremenski subjekt je *univerzalni subjekt* – »subjekt, ki je predhoden vsem ostalim subjektom in ki naredi te subjekte vidne« (Gumpert 2012: 380). Ravno zaradi *transcendentalne narave* referenta je ta tako težko dojemljiv in razpoznan.

⁵ Primera vzeta iz https://en.wikipedia.org/wiki/Dummy_pronoun (13/8/2015).

5. Teorija zlitja in pretvorbe

Ena osnovnih teorij razlage tovrstnih vremenskih stavkov je teorija, ki sta jo predstavila Hale in Keyser (2002). Tako bomo opravili prehod iz bolj splošnega teoretičnega raziskovanja vremenskih glagolov v angleškem jeziku na podrobnejše raziskovanje vremenskih glagolov v slovenskem jeziku. Njuna teorija je slovenskemu jezikoslovcu bližja, saj njun osnovni primer (*FALL rain*), na katerem svojo teorijo gradita, v aktualni rabi slovenščine obstaja in to celo v več oblikah oz. *jezikovno-notranjih variacijah*. Glagol *dežuje* lahko namreč pretvorimo: *Dežuje* < *Pada dež*; *Gre dež*; *Je dež*.

Drugi jeziki pri tem niso tako fleksibilni:

Latinščina

(3) *Pluit.*

Dežuje.

Nemščina

(4) *Es regnet.*

IT dežuje.

Primer (3) je sestavljen zgolj iz glagola, medtem ko (4) vsebuje tako glagol kot tudi ekspletivni zaimek.

Gre za teorijo, ki sta jo Hale in Keyser poimenovala *conflation theory* (sam sem jo poslovenil z imenom *teorija zlitja*). Trdita namreč, da gre v primeru, kot je *laugh*, za proces zlitja glagola in samostalnika v eno samo besedo (npr. *To laugh a laugh.*).

Pri glagolu *deževati* gre torej za t. i. *lexicon-structure*, saj je v slovarju razložen razstavljeno (*pada dež*). Samostalnik se v tem primeru torej vključi v glagol.

Osnovni vprašanji v primerih vremenskih glagolov, ki ju je v svojem članku – vsaj za primere v angleškem jeziku – lepo povzela A. C. Bleotu (2012), sta torej vprašanji *prehodnosti glagola* in dveh opozicij:

(1) neakuzativni glagol : neergativni glagol;

(2) kavzativni glagol : inhoativni glagol.

(1) Pomembno vprašanje je, ali gre pri takšnih glagolih za neakuzativne ali neergativne glagole. Zanima nas torej, kakšen status ima subjekt vremenskih stavkov. Tako neakuzativni kot neergativni glagoli spadajo med neprehodne glagole, razlika med njimi pa je v slovenskem jezikoslovju še relativno nepoznana, večinoma se termina uporabljata v anglistični lingvistiki. Pri nas se sta se z njimi in njihovimi pozitivnimi različicami v zvezi s slovenskim jezikoslovjem nekoliko ukvarjala Andreja Žele (2012a, 2012b) in Franc Marušič (2009).

Neakuzativni glagoli so tisti, pri katerih predmet spremeni svojo stavčnočlensko vlogo (namesto predmeta dobimo osebek), spremeni sklon – tožilnik zamenja z imenovalnikom – in prejme udeležensko vlogo *prizadetega*; npr. *Aljaž je ostal brez odgovora*. Nasprotno so *neergativni glagoli* tisti, ki »imajo vršilca, vendar ne podelijo udeleženske vloge prizadetega« (Marušič 2009: 36); npr. *Kaja teče*. Ergativnost je načeloma značilna za neindoevropske jezike, za nas pa je pomembna, saj »odkriva še drug vidik ubesedovanja istih vsebin« (Žele 2012b: 59). Sklonska oblika ergativa, kot delujočega udeleženca, »ki označuje izvor in vršilskost dejanja« (Žele 2012b: 60), ni vedno enaka. Znotraj stavka se lahko pojavijo vršilskosti različnih redov – prvega, drugega, tretjega itn. Osebek je tista slovnično-pomenska kategorija, ki povezuje oba sistema, tako absolutno-ergativnega kot tudi imenovalniško-tožilniškega. »Z delitvijo na slovnični osebek, psihološki osebek in smiselni/logični osebek se vzpostavlja razmerje med imenovalniško-tožilniško skladnjo in absolutivno-ergativno skladnjo, tako da se omogoča razmerje med imenovalniškim slovničnim (površinskim) osebkom v imenovalniško-tožilniški skladnji in udeleženskim (globinskim) osebkom v absolutivno-ergativni skladnji, kjer se smiselni/logični osebek izraža z delujočim ergativom, psihološki osebek pa z absolutivom.« (Žele 2012b: 61) Ergativni glagoli imajo posebno zmožnost, da združujejo nosilca dejanja in prizadeto z dejanjem, torej se združuje tvornost in trpnost v smislu: *Mi smo si pomagali z njim*.⁶

(2) Alternacija prehodnosti se zgodi znotraj neakuzativnih glagolov, saj neergativni glagoli »že vsebujejo kavzalno komponento« (Bleotu 2012: 72). Gre za glagole, ki lahko prehajajo iz prehodnega (kavzativnega) v neprehodni (inchoativni) glagol.

Tukaj se pojavita torej dve možni interpretaciji vremenskih glagolov (po Bleotu 2012: 74). Poleg tega, da se lahko vremenski stavek pojavi v svoji osnovni obliki (*Dežuje.*), se lahko pojavi še v:

1. *neergativni strukturi*, čigar glagol je po Hale in Keyser pretvorljiv v prehodni glagol; npr. [VZROK] *dežuje dež* oz. spekulativen primer *Bog je deževal dež*.
2. *neakuzativni strukturi*; npr. *Dež pada*.

⁶ Primer je vzet iz Žele (2012b: 63)

6. Nepravi udeleženci

Pomembno – in pogojno⁷ iz prej omenjene teorije Chomskega izpeljano – lastnost, ki so jo o vremenskih stavkih predstavili Eriksen, Kittilä in Kolehmainen (2010), je pomanjkanje *pravih udeležencev*. V primeru stavka *Dežuje* je lastnost jasno prepoznana. V tem stavku ni ne vršilca in ne prizadetega. Če pa ste imeli že kdaj priložnost človeka vprašati »*Kaj ali kdo dežuje?*«, se je po vsej verjetnosti med prvimi odgovori pojavil odgovor »*Dež dežuje.*«. Vprašanje tukaj pa je, ali gre v tem primeru res za katerega izmed udeležencev – imamo pred nami res vršilca ali prizadetega? Odgovor, ki nam ga ponudijo Eriksen, Kittilä in Kolehmainen, je seveda ne. Utemeljitev za to so:

(1) V primeru vremenskih stavkov gre za t. i. *kognaten/soroden predmet*. To je entiteta, ki konstituira sam glagol, od njega sploh ne more biti ločena. »Takšne entitete so nerazločljive od samih dogodkov.« (Eriksen, Kittilä, Kolehmainen 2010: 6) Udeleženec pa mora biti instanca, ki je po svoji naravi ločena od samega dogodka.

(2) Ugovor proti prvi razlagi je razmeroma preprost: Res je, da je lahko poleg glagola *deževati* uporabljen – seveda če upoštevamo le nemetaforične rabe glagola – le samostalni *dež*. Ampak ali ne to velja tudi za ostale glagole? Pisci članka uporabijo primer *policista*. Ali ni *le* policist edina legitimna izbira subjekta, ki naj nastopi poleg glagola *aretirati*? Res je, a tukaj je ključna *specifikacija subjekta*. Policist je lahko identificiran in do potankosti specificiran kot npr. *tisti policist; ta policist; policist Novak* itn. Specifikacija = 1. Pri dežju in ostalih vremenskih samostalnikih te specifikacije ni. V tem primeru je specifikacija = ∞ . Ta ugotovitev le potrjuje prvo tezo, da je dež kot kognaten predmet neločljiv od samega dogodka, ki je deževanje.

Ampak ali res nismo sposobni točne specifikacije nekega dežja? Gre namreč za *ta točno določen dež, ki dežuje* in ne recimo *dež v svoji splošnosti*. Ne dežuje kar neki dež, zmeraj dežuje nek specifičen dež. In če se spuščamo v takšne probleme filozofske narave, velja omeniti Leibnizovo prošnjo grajskim damam, naj mu v grajskem vrtu najdejo dva identična drevesna lista. V zadnji instanci to pomeni, da za vsak zunajjezikovni objekt obstaja v mislih specifičen pojem, ki ga moremo razumeti ločenega od nekega splošnega oz. krovnega pojma, ki je nadrejen vsem modusom tega pojma.

⁷ Trdim, da le pogojno, saj gre za podoben primer kot pri francoskem filozofu Gillesu Deleuzu, ki je svojo celotno filozofijo izpeljal iz posameznih sklopov iz zgodovine filozofije. Gre za princip *narediti filozofu otroka za njegovim hrbtom in brez njegove vednosti*. Ta otrok bo izhajal iz besed filozofa, iz katerega izhajamo, hkrati pa bo od tega filozofa karseda različen, pravzaprav kar pošasten pankrt.

(3) »Zadnje: semantične vloge teh entitet je zelo težko določiti.« (Eriksen, Kittilä, Kolehmainen 2010: 6) Vremenski pojavi kot taki niso dejanja v pravem pomenu besede. Vršilec dejanja ni znan – če ostajamo seveda na ravni laične razprave o vremenu. Vremenski pojav pravzaprav nima pravega vršilca, prej se tak dogodek *pripeti*. Enako vremenski pojavi tudi nimajo *cilja* dejanja. Tako entiteti *dežju* sploh ne moremo določiti enoznačne semantične vloge; ta zaseda namreč tako vlogi vršilca/nosilca dejanja kot tudi cilja dejanja.

Takšna jezikoslovna trditev – da v meteoroloških pojavih sploh ni pravih udeležencev – pa povleče za sabo tudi pomembne filozofsko-ontološke posledice, ki kar kričijo ime Nietzsche in zahtevajo kratek filozofski ekskurz. Nietzsche namreč v svoji knjigi *H genealogiji morale* dejansko uporabi primer vremenskega stavka: *Strela grmi*. Ta stavek torej vsebuje tako subjekt – *strela* – kot tudi predikat – *grmi*. In vendar, se sprašuje Nietzsche, ali ni strela pravzaprav grmenje? In ali ni jezik tisti fenomen, ki je pravzaprav povzročil način mišljenja v subjektih in predikatih? Po Nietzscheju lahko zaključimo, da so vremenski stavki najbližje pravi govoric *Biti*. Resda vremenski pojavi niso prava dejanja, so pa prava dogajanja, pravi Dogodki. Dogajanje je izvirno in izvorna Bit je vedno pred delovalcem, subjektom, vsem bivajočim, ki je šele sekundarno oz. izpeljano iz primarnega delovanja.

To se seveda ujema z ugotovitvami jezikoslovcev (Lehmann (1991), Fillmore (1977), konec koncev tudi Daneša in Helbiga), da zaseda glagol najpomembnejše mesto med besedami. Povedek je tisti ključni stavčni člen, okrog katerega se gradi stavek. Glagol *biti* je ontološko primarna podstat, na kateri se gradi nadaljnji jezik, nadaljnja misel. Vprašanje se torej glasi: Ali vremenski stavki potrjujejo primarnost glagola pred samostalnikom, delovanja pred delovalcem?

Langacker (1999) piše, da imata temeljni in univerzalni jezikovni kategoriji *samostalnik* in *glagol* svoji vzporednici zunaj jezika, in sicer *diskretne fizične predmete* in *njihove energetske interakcije*. Oboji zahtevajo za svoje normalno delovanje štiri osnovne komponente: *prostor*, *čas*, *materialno substanco* in *energijo*. Medtem ko je materija manifestirana znotraj prostora, lahko energijo opazujemo le med njenim spreminjanjem – torej v času. Ko se fizični predmet skozi čas spreminja – oz. se spreminja neka energetska konstrukcija – gre to proti njegovi osnovni karakteristiki, ki je ravno stabilnost in kvantitetna prostorska zamejitev. Na tej točki pa Langacker predstavi vprašljivo trditev: Diskretni fizični objekti naj bi bili po njegovem mnenju *konceptualno avtonomni*, na drugi strani pa naj bi bile njihove energetske interakcije *konceptualno odvisne* od obstoja konceptualno avtonomnih fizičnih objektov, ki sploh predstavljajo pogoj možnosti, da lahko pride do interakcije.

Samostalnik oz. njemu pripadajoča zunajjezikovna entiteta zaseda *prostor*, medtem ko glagol oz. njemu pripadajoče zunajjezikovno dogajanje deluje v *času*. Tipična napaka, ki jo misleci na tem mestu po navadi naredijo, je, da enačijo prostor z materijo ali razsežnostjo, čas pa enačijo z dogajanjem, dinamično energetske interakcije. Stopiti je treba še en korak nazaj: Energija, o kateri od 18. stoletja naprej neprestano pišejo znanstveniki, ni niti bistveno prostorska niti bistveno časovna. O tem je pisal že Herder v svoji interpretaciji Spinozove filozofije: »Sta materija in razsežnost torej eno in isto? Tukaj lahko vidimo Kartezijevo napako, od katere se filozof [Spinoza] ni upal odcepiti in katera dela polovico njegovega filozofskega sistema obskurnega. Descartes je definiral materijo z vidika razsežnosti. Prav tako pa bi jo lahko definiral z vidika časa, saj sta tako prvo kot drugo zunanja pogoja za obstoj materije v časovno-prostorskih relacijah. Tako postaneta oba tudi nujna pogoja merjenja vseh mislečih umov – kateri so sami omejeni s časom in prostorom – vendar nikoli ne postaneta bistvo materije.« (Herder 1940: 104) Miselna sorodnost s Kantom je nujna. Čas in prostor nista empirična pojma, temveč gre za čista pojma, zora oz. transcendentalna pogoja možnosti izkustva, ki sta predhodna vsemu empiričnemu. Ali ni torej ravno vreme ta transcendentalni subjekt, ki je tako obsežen in tako vseobjemajoč, da sploh omogoča pojav empiričnosti. Herder je tako opustil čisti oz. prazen pojem razsežnosti in ga zamenjal z bolj polnim pojmom *aktivnih sil*. »Materija ni mrtva, temveč živi. Saj v njej in v skladu z njenimi zunanjimi in notranjimi organi deluje tisoč živečih in različnih sil.« (Herder 1940: 106) Bistvo takšnih energetskih sil seveda ni statičnost, temveč je njihova glavna odlika ravno *dinamičnost*. Gre torej za osnovno *nematerialno materijo*, materijo, ki ji je bližje čas kot prostor, materijo, ki sploh omogoča sekundarno izpeljano pojavitev materije v njenem običajnem pomenu besede.

In zato sploh ni čudno, da v nekaterih jezikih uporabljajo enako besedo tako za čas kot tudi za vreme; npr. v francoščini *temps* in v grščini *kairos*.

7. Kdo dežuje?

Tukaj se po mojem mnenju obregnemo ob glavno točko razmisleka. Kdo grmi, kdo sneži, kdo dežuje? Zakaj so slovenski najosnovnejši vremenski stavki sestavljeni iz zgolj tretjeosebne glagola? Najbolj znana in najpristnejša rešitev se nam takoj pojavi na konici jezika: Že Antoine Meillet je v svojem delu *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes* iz leta 1903 pisal o prehodih vremenskih glagolov iz prve osebe v tretjo osebo in kasneje spet v prvo osebo. »Vprašanje je, zakaj bi stavek vseboval tretjeosebno obliko glagola, če ne bi bilo osebk.« (Meillet 1937: 130–133 v Bleotu 2012: 65)

Sam predlagam nekoliko modificirano verzijo Meilletovega argumenta. Meillet je kot prvo stopnjo v prehajanju med glagolskimi osebami pri vremenskih glagolih določil prvo osebo. Sam menim, da je določitev prvotne osebe izredno spekulativna, a vendar se nagibam na stran tretje osebe.

Vremenski glagoli naj bi vzniknili v indoevropsčini, bili pa naj bi posledica nekega kulturnega fenomena. Ljudje si namreč nikakor niso upali razložiti meteoroloških fenomenov. Prva in zadnja razlaga je bila seveda božanska. In ker nam antropološke raziskave dajo vedeti, da je pravi osebni bog nastal sekundarno, izpeljan iz ideje neosebne boga oz. nekih sil narave, je izpuščanje zaimkov v proto-indoevropsčini edina logična poteza. Označiti neko božansko z osebnim zaimkom bi bil nesmisel. Če pa vzamemo v zakup religije, ki svojega božanstva ne smejo imenovati, je skoraj nesmiselna tudi uporaba neosebne boga. Kot nas uči mistični mislec Dionizij Areopagit, ni nobeno ime dovolj vseobsegajoče, da bi poimenovali vsemogočnega boga. Bog je vsa imena in hkrati nobeno. Tako se moramo kakršnemukoli poimenovanju izogniti. Tako je poimenovanje – takrat sploh še ne neke trdno oblikovane – božanske identitete ostalo neizpeljano, imenovalo se je zgolj *dejanje*.

Verjamem, da so bile povezave med določenimi meteorološkimi pojavi in določenimi bogovi močne. Bauer (2000) recimo piše o tem, da je bila v latinščini povezava med Jupitrom in grmenjem tako močna, da so kot subjekt grmenja seveda predpostavili Jupitra. Prvotno pa latinsko govoreči ljudje npr. ob deževanju niso pomislili na točno določenega boga. Zato menim, da so prvotno vsa vremenska dogajanja izšla iz takšne nevtralne pozicije.

Nekateri jezikoslovci (za našo razpravo je najbolj relevanten Darden (1973)) so se ob osnovno Meilletovo razlago spotaknili. Darden v svojem članku piše: »In čeprav sprejmemo [Meilletovo] analizo za staro grščino in sanskrt, je za angleščino ne moremo sprejeti. V angleščini se namreč na ne-specificiranega boga nanašamo s *he*.« (Darden 1973: 524)

Kot primera pa nam je podal naslednja angleška stavka:

(1) Some god lost his thunderbolt.

(2) *Some god lost its thunderbolt.⁸

Analiza stavkov je seveda pravilna. Napačna se zdi le osnovna premisa. Božanstvo, ki ga predlagam, ni kar neko *ne-specificirano/nedoločeno božanstvo*, temveč gre za neosebno/nepersonalno božanstvo. Darden stori osnovno napako, ko enači neosebno božanstvo

⁸ Oba primera sta vzeta iz Darden 1973: 524.

z ne-specificiranim božanstvom. Seveda se v angleško govorečem prostoru, ki ga zaznamuje večinoma krščanska miselna podstava, na boga referira z zaimkom *he*. A vendar je ta *he* nekoč že prestal osebno preobrazbo, preobrazbo iz nepersonalnega v personalni božji *he*.

Nekoliko manj verjetno – celo spekulativno – rešitev predlaga celo sam Darden. Personalnega boga je Williams (2009) definiral kot osebnega kreatorja, ki deluje in govori v prvi osebi ter izraža človeška čustva, kot so jeza in ponos. Bog je definiran kot upravljaec vesolja, *otrok, ki se igra s svojimi igračami*. In ker otrok v angleščini zahteva zaimek *it*, bi lahko tako pojasnili možno pravilnost Dardenovega primera (2). A sam Darden prizna, da »takšna razlaga verjetno ne bi naletela na odobravanje večine lingvistov« (Darden 1973: 524). Verjetno ima prav.

Vprašanje pa je, če je lahko jezikoslovec po vsem tem, kar smo do sedaj povedali, sploh v celoti pristojen za vprašanja tovrstnega kova. Jezikoslovec, ki v celoti izhaja iz sinhronega jezikoslovja, po mojem mnenju za to delo ni pristojen v celoti. Kaže se, da na področje lingvistike vpadajo – in prav je tako – tudi ostale humanistične vede, kot so filozofija, antropologija, zgodovina in religijske študije.

8. Povzetek

V svoji diplomski nalogi sem predstavil nekatere rešitve še relativno slabo raziskan problematike vremenskih stavkov, kot so: *Dežuje*; *Gre dež*; *Dež dežuje*; *It is raining*. Slovenski glagol zaznamuje prisojevalno razmerje, to pomeni, da je povedek oblikoslovno odvisen od osebkovih kategorialnih lastnosti, kot so oseba, števnost, spol z živostjo, človeškostjo, pojmovnostjo. Pri vremenskih glagolih pa je prisojevalno razmerje izraženo samo formalno s t. i. formalnim osebkom. Angleški vremenski *it* zbuja vprašanje, ali gre za čisti ekspletiv, ki kot tak nima zunanjezikovne reference in je potreben le za zadostitev stavkotvornih zahtev, ali za pravi argument s polno nanašalno močjo. Bolinger npr. trdi, da se *it* nanaša na neko splošno ambientalno stanje sveta. Jezikoslovci naj bi namreč napak zamenjevali splošen pomen s pomanjkanjem pomena. Pri opisovanju vremenskega stanja lahko večkrat zasledimo tudi izpeljavo kognatnih predmetov iz njim sorodnih glagolov; npr. *Dež dežuje*. Eriksen, Kittilä in Kolehmainen trdijo, da v *dež* ne velja za pravi argument, saj mora ta biti pravi udeleženec razločljiv od samega dogodka. Takšna teza, da glagol ob sebi ne potrebuje udeleženca pa za sabo povleče velike filozofske posledice. In čeprav v jezikoslovju glagol velja za nekaj najbolj primarnega, gre za radikalno drugačno predstavitev ontološke zgradbe sveta. Dejanje je pred vršilcem, *the doing is before the doer*. Zanimala pa me je tudi genealogija vremenskih stavkov oz. kako se je miselna predstava o vremenskih pojavih prevedla v jezikovni sistem. Seveda je bila prva razlaga božanska. Dež je prihajal od neosebne boga oz. sil Narave.

9. Viri in literatura

Dionizij AREOPAGIT, 2008: *Zbrani spisi*. Ljubljana: Slovenska matica.

Brigitte BAUER, 2000: *Archaic Syntax in Indo-European: The Spread of Transitivity in Latin and French*. Berlin, New York: De Gruyter Mouton.

Adina Camelia BLEOTU, 2012: Why does it always rain on me? On weather verbs. *Proceedings of the First Central European Conference in Linguistics for Postgraduate Students*. Budapest: Pázmány Péter Catholic University. 59–81.

Dwight BOLINGER, 1973: It Is Meaningful Too. *Journal of Linguistics* IX/3. 261–270.

— — 1977: *Meaning and Form*. London in New York: Longman.

Noam CHOMSKY, 1988: *Lectures on Government and Binding: The Pisa lecture*. Berlin in New York: Mouton de Gruyter.

Bill J. DARDEN, 1973: What Rains? *Linguistic Inquiry* IV/4. 523–526.

Pål ERIKSEN, Seppo KITILLÄ, Leena KOLEHMAINEN, 2010: The linguistic of weather: Cross-linguistic patterns of meteorological expressions. *Studies in language* XXXIV/3. 565–601.

Charles FILLMORE, 1977: The case for case reopened. *Syntax and Semantics 8: Grammatical Relations*. New York: Academic Press. 59–82.

Matthew GUMPERT, 2012: *The End of Meaning: Studies in Catastrophe*. Cambridge Scholars Publishing.

Ken HALE in Samuel J. KEYSER, 2002: *Prolegomenon to a Theory of Argument Structure*. Cambridge: MIT Press.

Gerhard HELBIG, 1992: *Probleme der Valenz- und Kasus-theorie*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.

Johan Gottfried HERDER, 1940: *God: Some conversations*. Indianapolis: Books-Merrill.

Martina KRIŽAJ, 1982: Glagolska vezljivost. *Slavistična revija* XXX/2. 189–213.

Martina KRIŽAJ-ORTAR, 1990: Vezljivost: iz pomena v izraz. *XXVI. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. 129–140.

Ronald. W. LANGACKER, 1999: *Foundations of Cognitive Grammar: Descriptive Application*, Vol. 2. Stanford University Press.

Winfred P. LEHMANN, 1991: Predicate classes and participation. *Partizipation. Das sprachliche Erfassen von Sachverhalten*. Tübingen: Gunter Narr. 183–239.

Antoine MEILLET, 1937: *Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*. Paris: Hechette.

Friedrich NIETZSCHE, 1988: *Onstran dobrega in zlega, H genealogiji morale*. Ljubljana: Slovenska matica.

Lucien TESNIÈRE, 1959: *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Librairie C. Klincksieck.

Jože TOPORIŠIČ, 2004: *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.

Andreja ŽELE, 2001a: *Vezljivost v slovenskem jeziku*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

— — 2001b: Vezljivost kot pomensko- in strukturnoskladenjski pojav. *Slavistična revija* XLIX/3. 137–161.

— — 2012a: *Pomensko-skladenjske lastnosti slovenskega glagola*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU.

— — 2012b: Posebne zmožnosti slovenščine znotraj glagolsko-udeleženskega razmerja. *Slavistična revija* LX/1. 59–77.

Wesley W. WILLIAMS, 2009: *Tajalli wa-Ru'ya: A study of anthropomorphic theophany and Visio Dei in the Hebrew Bible, the Qur'an and early Sunni Islam*. University of Michigan.

Ludwig WITTGENSTEIN, 1976: *Logično filozofski traktat*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Izjava o avtorstvu

Izjavljam, da je diplomsko delo v celoti moje avtorsko delo ter da so uporabljeni viri in literatura navedeni v skladu z mednarodnimi standardi in veljavno zakonodajo.

Ljubljana, 4. septembra 2015

Aljaž Škrlep

Izjava kandidata

Spodaj podpisan Aljaž Škrlep izjavljam, da je besedilo diplomskega dela v tiskani in elektronski obliki istovetno, in dovoljujem objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

Datum: 4. september 2015

Podpis kandidata: